

ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Черемнова Антоніна,

*кандидат юридичних наук, доцент,
вчений секретар Одеського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України*

Історія ОНДІСЕ бере свій початок з лютого 1914 року, коли відповідно до положень Закону від 4(17) липня 1913 року «Про заснування Кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві і Одесі» був заснований Кабінет науково-судової експертизи при Прокурорі Одеської судової палати, відкриття якого відбулося 15(28) лютого 1914 року в урочистій обстановці.

Створення Кабінетів науково-судової експертизи на початку ХХ століття було продиктовано необхідністю долучити відомство юстиції до новітніх досягнень науки і техніки з метою використання розвинених на Заході методів біологічних і фізичних наук, а також створити штат кваліфікованих фахівців задля забезпечення потреб органів досудового слідства і суду в новітніх експертних дослідженнях. На той час для потреб забезпечення правосуддя проводилися лише медична та токсиколого-хімічна експертизи, а потреби слідства вимагали більш вдосконалених прийомів судового розшуку та проведення криміналістичних досліджень. Надзвичайно гостро тоді стояла проблема з фахівцями, здатними проводити необхідні експертні дослідження [1, с. 5]. Тому заснування Кабінетів науково-судової експертизи вирішувало нагальні потреби з впровадження криміналістичних засобів і методів у практику боротьби зі злочинністю та забезпечення правосуддя належними доказами.

На день відкриття Одеського Кабінету науково-судової експертизи (далі, Кабінет) в ньому працювало чотири висококваліфікованих співробітника: управляючий Макаренко Микола Прокопович і три його помічника – Єльчанінов Євген Семенович, Малиновський Борис Олександрович та Матвеев Сергій Миколайович [2, с. 334]. Приміщення Кабінету були обладнані за останніми криміналістичними вимогами: меблями, електричною енергією, газу і водопроводом, приладами, апаратами і устаткуванням, більшість із яких були виготовлені за кордоном по особливому замовленню. Найбільш затребуваними дослідженнями, які виконували співробітники Кабінету, були порівняння почерків, встановлення різного роду підробок, підчисток у документах, виявлення слідів пальців рук людини на місці

злочину й порівняння їх з відбитками пальців рук підозрюваних, фотографування речових доказів, дослідження слідів крові на речових доказах. За повідомленнями судових слідчих, працівників прокурорського нагляду або чинів поліції співробітники Кабінету повинні були виїжджати на місця вчинення злочинів для проведення фотозйомки та виявлення слідів, що могли б допомогти в розслідуванні та розкритті вчинених злочинів [3, с. 138].

Крім проведення експертних досліджень на співробітників Кабінету покладался обов'язок по підготовці працівників, які проводили попереднє слідство, з питань криміналістики та судової експертизи, бо на той час криміналістика, як наука, не користувалася загальним визнанням у працівників органів досудового слідства і суду, що негативно впливало на якість розслідування злочинів і забезпечення правосуддя належними доказами, і такий стан необхідно було виправляти.

Існуючі архівні матеріали та літературні джерела дозволяють виявити відповідні етапи становлення та розвитку інституту, які обумовлювалися зміною влади в різні часи в нашій країні та зміною організаційно-правових форм установи.

Після Жовтневого перевороту 1917 року Одеський Кабінет не припиняв своєї діяльності, він майже повністю зберіг дороговартісне обладнання та особовий склад. Але нова радянська влада в перші роки ігнорувала теоретичні розробки з судово-експертної діяльності та практичні рекомендації, які були напрацьовані співробітниками Кабінету, незважаючи на розгул злочинності в державі.

В 1919 році Кабінет був підпорядкований НКЮ УРСР, а його керівником затверджено Макаренка Миколу Прокоповича, який до 1938 року працював на посаді керівника, а з 1938 до 1945 року (до дня смерті) працював на посаді заступника директора з науково-оперативної роботи.

Правове положення Кабінету було закріплене постановою РНК УРСР від 10.07.1923 року, якою було затверджено Положення про діяльність Кабінетів науково-судової експертизи, а з 1925 року Кабінет був перетворено в Інститут науково-судової експертизи (далі Інститут). До складу інституту входило чотири структурних підрозділи: відділ ідентифікації, який здійснював дослідження почерку, балістичні та трасологічні види експертиз; відділ хімічних досліджень проводив дослідження внутрішніх органів людей, тварин, харчових продуктів, ліків, рідин тощо; біологічний відділ проводив дослідження плям крові, сперми, слини, волосся, тощо; відділ фотографічних досліджень проводив технічну експертизу документів [4, с. 4].

В цей період під керівництвом Макаренка М.П. працювали такі видатні науковці, чії праці внесли вагомий внесок в розвиток вітчизняної криміналістики як науки: Матвеев С.М., Малицький В.П., Озецький В.Е., Хмиров Д.Д., Жмайлович Ф.Н., Козловський М.Т., Папаспіракі А.І. та інші. Практична значимість наукових напрацювань вказаних науковців полягала у тому, що ними були розроблені методики проведення експертних досліджень, які використовувалися в судово-експертній практиці і були теоретичною базою криміналістичної науки.

Окремої уваги заслуговує внесок в розвиток судової експертизи та криміналістики директора Інституту Макаренка М.П., який виконуючи обов'язки керівника установи протягом 1914–1938 років, плідно поєднував судово-експертну, науково-дослідну роботу та педагогічну діяльність. Серед наукових праць Макаренка М.П. необхідно виділити роботу «Розслідування справ про отруєння»(1925), яка була першим вітчизняним виданням в УРСР і, взагалі, одним із перших серед подібних посібників, що були опубліковані в той час у колишньому Радянському Союзі. Цей посібник отримав схвальні відгуки і визнання серед колег і наукової громадськості.

Другий посібник Макаренка М.П. «Розслідування справ про отруєння» опублікований в 1934 році і також був високо оцінений колегами, оскільки став методичним підґрунтям для працівників судово-слідчих органів і озброював їх необхідними фаховими знаннями для розслідування справ про отруєння.

З 1938 по 1941 рік та з 1944 по 1950 рік Інститут очолював Кравцов Михайло Андрійович.

Вперше за весь період свого існування Інститут тимчасово припинив свою роботу з 22 вересня 1941 р., коли в результаті повітряного бомбардування міста Одеси німецько-фашистськими загарбниками в ніч на 22 вересня будинок по вулиці Пастера, 48, в якому дислокувався в той час ОІНСЕ, від попадання бомби і виникнення пожежі згорів. Однак цінна техніка Інституту завчасно була вивезена до Новоросійська, а архів, бібліотека, криміналістичний музей та інше майно цієї судово-експертної установи загинуло в результаті пожежі. На четвертий день після звільнення міста Одеси від окупантів – 14 квітня 1944 р. Інститут відновив свою роботу.

Повернувшись з фронту, Кравцов М.А. приступив до виконання обов'язків директора інституту. В цей важкий час в Інституті проводилися судово-експертні дослідження, а щодо науково-дослідної роботи, то цей напрям діяльності установи практично був призупинений.

З 5 квітня 1951 року Одеський науково-дослідний інститут судової експертизи було ліквідовано і на його базі створено Одеську науково-дослідну криміналістичну лабораторію (ОНДКЛ). Підставою для перетворення інституту у ОНДКЛ було те, що з квітня 1951 року в Україні започатковано судово-медичну експертизу, яка підпорядковувалася Міністерству охорони здоров'я УРСР, і відповідно у судово-експертних установах Міністерства юстиції УРСР зменшилась кількість судово-експертних функцій. Ще однією підставою цієї реорганізації був низький рівень наукової роботи установи. У зв'язку з ліквідацією Інституту переважна більшість досвідчених наукових співробітників були звільнені, штатна чисельність співробітників ОНДКЛ зменшилася майже в три рази.

З грудня 1950 року по серпень 1952 року ОНДКЛ очолював Іканін Микола Тимофійович.

З серпня 1952 року по грудень 1979 року науково-дослідну криміналістичну лабораторію, а потім науково-дослідну лабораторію судових експертиз очолювала кандидат юридичних наук Шаркова Тетяна Федорівна. З 1952 по 1960 роки робота ОНДКЛ орієнтувалася в основному на виконанні судово-експертних функцій, наукова робота практично не здійснювалася, не узагальнювалася судово-експертна практика, не впроваджувалися нові методи досліджень. Такі недоліки судово-експертної діяльності вимагали негайного реагування і запровадження на систематичній основі наукової і експериментальної роботи. Починаючи з 1961 року в ОНДКЛ відновлюється наукова робота і експериментальні дослідження.

В період з 1952-1962 роки до ОНДКЛ надходили здебільшого завдання на проведення судово-почеркознавчих досліджень, а також з кожним роком збільшувалась кількість завдань на проведення техніко-криміналістичних досліджень документів, трасологічних, судово-балістичних та судово-хімічних досліджень. У зв'язку з тим, що в лабораторії почали проводити крім криміналістичних експертиз також автотехнічні, хімічні та біологічні експертизи, тому наказом Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР № 85 від 25 жовтня 1963 р. Одеська НДКЛ була перейменована в Одеську науково-дослідну лабораторію судових експертиз [5].

З грудня 1979 р. на посаду начальника Одеської науково-дослідної лабораторії судової експертизи призначено Змієнка Ігоря Павловича, який раніше обіймав посаду заступника начальника лабораторії [6]. Станом на 01.01.1980 року в ОНДЛСЕ були такі структурні підрозділи: відділ криміналістичних досліджень, відділ фізико-хіміко-біологічних досліджень, відділ автотехнічних досліджень та сектор науково-дослідних робіт. З 1982 року сектор науково-дослідних робіт було

ліквідовано, а співробітників цього сектору було переведено до відділу автотехнічних досліджень та відділу криміналістичних досліджень. У цей період практично всі співробітники лабораторії активно проходили курсову підготовку, стажування або виробничу практику на базі ВНДІСЕ, Київського НДІСЕ, Тульської НДКЛ, Харківського НДІСЕ, Центральної НДІСЕ в м. Кишинів, НДУСЕ в містах Вільнюс, Мінськ, Ташкент, Тбілісі, що надало змогу вивчати та запозичувати досвід проведення судово-експертної діяльності.

1990 рік для ОНДІСЕ був перехідним у зміні керівництва і розширенні напрямків судово-експертної діяльності. З 8 лютого 1990 р. Начальником лабораторії було призначено Чернобая Леоніда Миколайовича [7, Л. 6].

У 1990 році в ОНДІСЕ було створено новий відділ економічних досліджень на підставі наказу Міністерства юстиції УРСР №10/5 від 5.04.1990 р. Одеське бюро державної бухгалтерської експертизи було перетворено у відділ економічних досліджень ОНДІСЕ, до складу якого увійшли як колишні співробітники Бюро державної бухгалтерської експертизи, так і заново прийняті фахівці. У новоствореному відділі окрім судово-економічних експертиз проводилися і судові товарознавчі дослідження. В цьому ж році було створено філіал ОНДІСЕ у м. Миколаєві. [7, Л. 3]

На кінець 1990 року у складі ОНДІСЕ були такі структурні підрозділи: відділ криміналістичних досліджень, відділ судових фізико-хіміко-біологічних досліджень, відділ судових автотехнічних досліджень, відділ судово-економічних досліджень та Миколаївське відділення.

Протягом 1991 року в ОНДІСЕ активно проводилися наукові дослідження та робота з підвищення кваліфікації судово-експертного складу лабораторії, що дозволило підняти на новий рівень судово-експертну та наукову роботу. У зв'язку з потребою проведення нових видів досліджень з 1992 року в лабораторії було засновано відділ будівельно-технічної експертизи та сектор автоматизації судово-експертних та наукових робіт.

25 січня 1995 р. постановою Кабінету Міністрів України № 52 на базі ОНДІСЕ було створено Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз. До складу Інституту в 1995 році входило шість лабораторій: автотехнічних досліджень; криміналістичних досліджень; будівельно-технічних та товарознавчих досліджень; фізико-хіміко-біологічних досліджень; економічних досліджень; математичного моделювання і автоматизації судово-експертних досліджень), один сектор (судово-почеркознавчих і авторознавчих досліджень) та

Миколаївське відділення [8, Л. 19–28]. В 1996 році створюється сектор автотоварознавчих досліджень.

В 1998 році сектор автотоварознавчих досліджень було об'єднано з лабораторією автотехнічних досліджень, після чого лабораторія отримала нову назву – лабораторія автотехнічних досліджень і сектора змінених номерних знаків та автотоварознавчих досліджень.

Наказом Міністерства юстиції України від 29.09.2000 р. за №47/5 було створено Кіровоградське відділення ОНДІСЕ, а практично функціонувати воно розпочало з початку 2001 року [9, Л. 25–39].

У січні 2002 року судових експертів-товарознавців було виведено зі складу лабораторії судово-економічних досліджень та створено сектор товарознавчих досліджень. З травня 2002 року розпочало роботу Херсонське відділення ОНДІСЕ, яке було створено наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2001 р. [10, Л. 28–47].

З 2008 року у складі Інституту функціонувало сім лабораторій (почеркознавчих досліджень та технічної експертизи документів; фізичних, хімічних та біологічних досліджень; автотехнічних досліджень; будівельно-технічних досліджень; економічних досліджень; математичного моделювання та автоматизації судово-експертних досліджень; трасологічних, балістичних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності), сектор товарознавчих досліджень, Миколаївське, Кіровоградське та Херсонське відділення ОНДІСЕ [11, Л. 20–45].

У 2011 році лабораторія почеркознавчих досліджень та технічної експертизи документів була об'єднана з лабораторією трасологічних, балістичних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності і отримала назву – лабораторія криміналістичних досліджень, а лабораторія будівельно-технічних досліджень була перейменована в лабораторію будівельно-технічних досліджень та досліджень технічної експлуатації електроустаткування [12, Л. 24–50].

Науково-дослідна діяльність ОНДІСЕ в основному в цей період була спрямована на формування науково-методичного забезпечення судової експертизи, на виявлення можливостей на той час інструментальних аналітичних засобів в галузі технічного дослідження документів, в галузі почеркознавства та інших видів судово-експертних досліджень, на розробку методичних рекомендацій по виконанню будівельно-технічних науково– експертних досліджень.

З лютого 2011 року по травень 2016 року Інститут очолював Кравченко Олексій Миколайович. В цей період наукова та судово-експертна робота здійснювалася трьома лабораторіями, до складу яких входили відділи та сектори. До складу лабораторії криміналістичних видів досліджень входило три відділи – почеркознавчих досліджень;

технічної експертизи документів; фоноскопичних та комп'ютерних досліджень. Лабораторія інженерно-технічних видів досліджень включала два відділи – автотехнічних досліджень; будівельно-технічних та електротехнічних досліджень. Два відділи – економічних та товарознавчих досліджень і один сектор автотоварознавчих досліджень входили до складу лабораторії економічних, товарознавчих та автотоварознавчих досліджень.

З травня 2016 року по березень 2020 року інститут очолював кандидат юридичних наук Ріпенко Артем Ігорович. В період керівництва Ріпенка А.І. в Інституті відроджено проведення науково-практичних заходів, було проведено дві міжнародні науково-практичні конференції (2018, 2019) та отримали розвиток експертиза з безпеки життєдіяльності, водно-технічна та мистецтвознавча експертизи. В цей період були заявлені розробки науково-дослідних робіт з формування теорії та фундаментальних положень експертизи з безпеки життєдіяльності та водно-технічних експертних досліджень. З 2017 року Інститут видає науково-практичний журнал «Вісник ОНДІСЕ».

З серпня 2020 року директором Інституту призначено Чердинцева Юрія Герасимовича. В період 2020–2022 років започатковано проведення нових видів експертних досліджень – екологічних та гірничо-технічних. У зазначений період Інститутом було організовано чотири міжнародні науково-практичні конференції: у 2020 році (16 жовтня, 3 грудня) та у 2021 році (28 травня, 3 вересня). Практика проведення міжнародних науково-практичних заходів в ці роки сприяла обговоренню актуальних питань судової експертології та обміну судово-експертним досвідом з колегами.

З першого півріччя 2021 року в Інституті запроваджено систему електронного документообігу для документування управлінської інформації, що суттєво спростило роботу з документами та дозволяє відслідковувати рух документу, здійснювати швидкий пошук потрібного документу та одержувати інформацію в найкоротші терміни.

В 2021 році співробітниками інституту було захищено дві дисертації: Чердинцев Ю.Г. захистив дисертацію та здобув науковий ступінь доктора філософії за спеціальністю 081 – Право; Кралюк М.О. захистила дисертацію та здобула ступінь кандидата технічних наук за спеціальністю 05.18.08 – товарознавство непродовольчих товарів.

З серпня 2022 року Інститут очолює Кішко Дмитро Іванович. Фахівці Інституту та двох територіально відділених структурних підрозділів – Миколаївського та Херсонського відділень, атестовані за 60 експертними спеціальностями, за якими проводяться судові

експертизи та експертні дослідження. Натепер у складі Інституту функціонує вісім лабораторій, співробітники яких забезпечують правосуддя належними доказами.

На даному етапі розвитку Інститут розширив можливості для запровадження нових експертних спеціальностей. Так, 31 серпня 2023 року в Інституті відкрито сучасну дорожню лабораторію і судові експерти отримали можливість проводити дослідження якості дорожнього покриття.

В останні роки фахівці Інституту отримали кваліфікацію судового експерта за такими експертними спеціальностями: 8.9 «Дослідження металів і сплавів та виробів з них»; 13.1.1 «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші», 13.4 «Дослідження, пов'язані з промисловими зразками»; 13.6 «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями»; 10.22 Дослідження технічного стану ліфтів та умов їх безпечної експлуатації»; 10.23 Дослідження технічного стану та умов експлуатації машин та механізмів; з липня 2024 року відновлено виконання судових експертиз за спеціальністю 6.2 «Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями».

Протягом 2023 року в Інституті активно впроваджувався електронний документообіг, за допомогою якого в експертну роботу був запроваджений механізм підписання договорів та рахунків електронними підписами з використанням системи електронного документообігу «Платформа-1».

Активно ведеться і науково-дослідна робота. Керівництво Інституту підтримує сталу традицію проведення науково-практичних заходів і сприяє їх організації: у 2022 році проведено одну всеукраїнську науково-практичну конференцію, у 2023 році – дві всеукраїнські, чотири міжнародні конференції, у 2024 році – дві всеукраїнські науково-практичні конференції з іноземною участю та заплановано проведення однієї міжнародної науково-практичної конференції. За результатами проведених заходів видано збірники тез доповідей.

З грудня 2023 року наказом Міністерства освіти і науки України №1543 «Про затвердження рішень атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2023» (додаток 4) «Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України» було внесено до друкованих (електронних) періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081) – категорія «Б».

Сьогодні штат Інституту поповнюється молодими, амбітними фахівцями, які обрали цю складну, але почесну професію. Проходять

роки, змінюються покоління судових експертів, але колектив незмінно дотримується своїх пріоритетів – збереження високої якості експертних досліджень і проведення актуальних наукових розробок.

Література:

1. Макаренко Н. Кабинеты научно-судебной экспертизы // Еженедельник советской юстиции. – 1922. – № 11. – С. 4–6.

2. Краткий очерк деятельности Кабинетов научно-судебной экспертизы в 1914 г. // Журнал Министерства юстиции. – 1915. – № 6. – С. 303–345.

3. Комаха В.О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на півдні України// (За матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914–1941 рр.) Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002. – 512 с.

4. Чернобай Л.Н. К истории Одесской НИЛСЭ// Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений: тезисы научно-практической конференции, проводимой в дни 80-летнего юбилея Одесской НИЛСЭ. Одесса, 1994. – 244 с.

5. Про перейменування Одеської науково-дослідної криміналістичної лабораторії в Одеську науково-дослідну лабораторію судових експертиз: Наказ Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР № 85 від 25 жовтня 1963 р. – 1 а //Архів ОНДІСЕ

6. Приказ Министра юстиции Украинской ССР №228/6 от 3 декабря 1979 г. «Об освобождении тов. Шарковой Т. Ф. и назначения тов. Змиенко И. П.» – 1 л. //Архів ОНДІСЕ

7. Отчет о работе Одесской НИЛСЭ за 1990 г. – 26 л.// Архів ОНДІСЕ.

8. Отчет о научной и экспертной деятельности Одесского НИИСЭ за 1995 г. – 22 л.// Архів Одеського НДІСЕ

9. Звіт про науково-дослідну та судово-експертну роботу ОНДІСЕ за 2001 р. 47 а.// Архів ОНДІСЕ

10. Звіт про науково-дослідну та судово-експертну роботу ОНДІСЕ за 2002 р. 56 а.// Архів ОНДІСЕ

11. Звіт про науково-дослідну та судово-експертну роботу ОНДІСЕ за 2008 р. // Архів ОНДІСЕ

12. Звіт про науково-дослідну та судово-експертну роботу ОНДІСЕ за 2011 р. // Архів ОНДІСЕ